

STOR HUMOR – Livsanskuelse.
Modent personlighedstræk. Social kognition

Hans Vejleskov

Efter en kort omtale af hovedsynspunkter vedrørende begrebet humor i filosofien og i nyere psykologi redegøres for Kierkegaards og Høffdings synspunkter, der – i modsætning til gængs humorpsykologi – koncentrerer sig om humor som ikke blot et personlighedstræk, men som en livsholdning. Herefter drejer artiklen sig om, hvorvidt dette kan inspirere til en mere nuanceret opfattelse af humor hos »almindelige« børn, unge og voksne (i modsætning til Kierkegaards undtagelser og avancerede filosoffer som Høffding), en opfattelse, der knytter visse former for humor til veludviklet social kognition og personlig modenhed. Tre forskellige opstillinger af træk, som menes at karakterisere den modne personlighed, kommenteres, og humorens særlige rolle i den forbindelse drøftes. Derefter omtales nogle nyere arbejder, der taler henholdsvis mod og for at anse humor for et modent træk, samt forskellige test vedrørende »humoristisk sans«. Endvidere opregnes en række forskellige modsætningspar, som – når man begriber dem – kunne indicere en mere avanceret social kognition. Endelig kommenteres betydningen af oplevet usikkerhed og af indsigt i, at mennesker af og til »bærer sig tosset ad«. Afsnit 7 resumerer og diskuterer spørgsmålet om humor i relation til social kognition og personlig modenhed.

Da jeg for nogle år siden skrev om humorens psykologi, især om børns udvikling med hensyn til at more sig og med hensyn til at gøre noget for at more andre, fandt jeg snart ud af, at humor er et emne, der har været tænkt og skrevet om så længe, der har været filosoffer til, og at det på den ene side er præget af stor bredde og vældig ordrigdom, på den anden side af en vis ensidighed (Vejleskov 2000). Ensidigheden vender jeg tilbage til i afsnit 1. Hvad bredden angår, tænker jeg især på, at nogle filosoffer og psykologer anser humor for at være en avanceret og seriøs livsholdning eller et modent personlighedstræk, mens de fleste fokuserer på komik, latter og morskab.

Da vi herhjemme har Søren Kierkegaard og Harald Høffding som fornemme eksempler på psykologisk interesserede filosoffer, der anser humor

for at være en moden måde at forholde sig på til sig selv, til andre og til livet i det hele taget – og Høffding oven i købet eksplicit tog bredden i betragtning ved at skelne mellem »stor humor« (humor som livskunst) og »lille humor« (latter, morskab og munterhed) – har det været nærliggende at overveje disse spørgsmål: *Er det muligt og frugtbart at bevæge sig fra Kierkegaards religiøse undtagelser og fra avancerede filosoffer som Høffding til »almindelige mennesker« – ja endog til »almindelige« større børn og unge – og karakterisere nogle af dem ved, at de udviser i hvert fald antydninger af »stor humor«? Og: Kan en sådan »stor humor« siges at være udtryk for relativ højt udviklet social kognition og relativ stor personlig modenhed?* (Vejleskov 2001; 2005).

I det følgende vil jeg diskutere disse spørgsmål efter at have gjort rede for Kierkegaards og Høffdings opfattelser og for nyere humorpsykologi, idet jeg dog forinden meget kort skitserer nogle centrale træk ved teorier om humor i almindelighed.

1. Det komiske – den humoristiske

Den nævnte ensidighed findes både i ældre filosofisk og i nyere psykologisk litteratur: Filosofferne har ganske overvejende været optaget af spørgsmålet om, hvad der vækker latter, dvs. spørgsmålet om det komiskes væsen. Psykologer har næsten udelukkende undersøgt, hvad børn, unge og voksne finder morsomt og morer sig over, på bekostning af spørgsmålet om, hvad de gør for at more andre og sig selv. Dertil har man dog også – og i stigende grad – været optaget af latterens, morskabens og humorens funktion eller betydning. Forholdet kan illustreres ved hjælp af den klassiske psykologiske S-O-R-model suppleret med P(ersonlighedstræk) og med F(unktion):

<i>S</i>	<i>O</i>	<i>R</i>
Noget er eller nogen gør (lige nu) noget morsomt, komisk, latterligt, grinagtigt, sjovt – tilsigtet eller utilsigtet.	Man morer sig, er oprømt, er fornøjet, følger sig ovenpå	Man smiler, ler, klukker, griner
<i>P</i> : Nogen er – i almindelighed – en munter, morsom, vittig, humoristisk person		
<i>F</i> : Hvilken betydning har det for en person a) at få sig en god latter, at more sig osv.? b) at være en humoristisk person – at have humor – at have humoristisk sans?		

S-O-R-modellen skal tages med forbehold, for man kan fx udmærket stå over for noget, der for så vidt er morsomt, uden at man morer sig, fx hvis man er i dårligt humør, eller hvis situationen ikke er til det. Ligeledes kan

man også more sig, uden at der foreligger nogen morsom stimulus, fx ved at tænke på noget komisk. Endelig kan man udmærket more sig uden at give udtryk for det, ligesom man kan smile og le, uden at man på nogen måde morer sig, fx hvis man er genert eller »nervøs«.

Som nævnt har filosoffer – fra Sokrates og Aristoteles til Thomas Hobbes og James Beattie og videre frem til Immanuel Kant m.fl. – koncentreret sig om S-aspektet, om hvad der er komisk eller lattervækkende. Efterhånden udmøntedes to hovedteorier herom: Den ene er *overlegenhedsteorien*: Man smiler og ler, når man føler sig ovenpå, enten fordi man har klaret et eller andet godt, eller fordi en anden har dummet sig eller er hæsliig eller opfører sig på en »lav« måde: Andres ulykke er ikke at foragte! Den formuleredes af Hobbes (1651), men rækker tilbage til Aristoteles og Sokrates, der direkte siger, at det er lattervækkende, når nogen giver sig ud for at være bedre, klogere, smukkere, vittigere osv., end han er, for så kender han ikke sig selv = sin begrænsning (Platon ca. 400 f. Kr.) – hvilket bl.a. Poul Martin Møller (ca. 1825) har behandlet i en afhandling om affektation.

Den anden teori er *inkongruensteorien*: Man smiler, ler og morer sig, når man står over for noget, der rummer en modsætning eller kontrast, noget der ikke stemmer overens. Den formuleredes af Beattie (1776) i direkte opposition til Hobbes, og teorien er dominerende den dag i dag, også i undersøgelser over udviklingen af humor hos børn. De to teorier er dog ikke indbyrdes uforligelige, men kan endog siges at supplere hinanden, idet den første understreger de følelsesmæssige og sociale aspekter, den anden de intellektuelle eller kognitive.

Med Charles Darwin (1872) og Sigmund Freud (1905) kommer helt andre synspunkter frem, der ikke er alternative til de to klassiske teorier om, hvad der vækker latter, men teorier om noget ganske andet, nemlig om latterens henholdsvis vitsens *funktion*. Den er at afværge, enten udadtil over for en truende artsfælle, for når man ler, viser man, at man ikke selv er farlig, eller indadtil over for ubevidste impulser og forestillinger. Freud (1927) går senere videre og taler om, at »humor er overjeg'ets bidrag til komikken«, og om at humoren kan være noget ophøjet, triumferende narcissisme, jeg'ets sejrige usårlighed. Med humor mener han en spøg, som hvis fx A foregiver at ærgre sig eller at være bange. B føler med A, men når det så viser sig kun at være for sjov, føler B lettelse, en lystfølelse, mens der for A er tale om overlegenhed eller ligefrem »usårlighed«.

Ud over de typer teori om latter og humor, som disse to sæt teorier om årsager til latter og morskab henholdsvis om latter og morskabs *funktioner* repræsenterer, er adskillige andre typer teorier naturligvis mulige. Som tidligere antydnet kunne man interessere sig mere for, hvad folk gør for at more andre, idet fx psykologien om »børns humor« er stærkt domineret af, hvad børn ler ad og morer sig over, hvad de værdsætter som morsomt, og hvilke morsomme pointer de efterhånden kan forstå – på bekostning af undersøgelser om, hvad de gør for at more sig selv og andre. I øvrigt kunne

man forestille sig teorier om O-siden, dvs. om, hvad der så at sige sker i personen, der morer sig, samt om P-siden, dvs. om, hvad der karakteriserer personer, der »har« humor. Hvad O-siden angår, foreligger en del om de fysiologiske aspekter, og det spiller en rolle for arbejdet med såkaldte lattergrupper, der mødes og ler ad ingenting, men næsten intet om de fænomenologiske aspekter (R.L. Latta (1998) er en undtagelse, se fx Vejleskov 2000). Mht. P-siden er den netop hovedsagen i nærværende fremstilling. Her står Harald Høffding (1916) med sin personlighedsteori om »den store humor« fortsat særdeles prægnant. Navnlig Søren Kierkegaard, men også Henri Bergson (1900) var vigtige forløbere for Høffding, og førstnævntes forståelse af humor skal kort omtales her.

2. Kierkegaard om humor

Både F. T. Hansen (2002) og John Lippitt (2000) støtter sig i deres kyndige analyser af Kierkegaards forståelse af ironi og humor – og med fuld ret – primært til Kierkegaards (eller pseudonymet Johannes Climacus) redegørelse i »Afsluttende Uvidenskabeligt Efterskrift til Philosophiske Smuler« (1846), da det især er i dette omfattende og svært tilgængelige værk, at Kierkegaard (via Climacus) fremlægger sit syn på humor m.m., som inspirerede Høffding (1916). Begge refererer desuden også til pseudonymet Frater Taciturnus overvejelser i »Stadier på Livets Vei« (Kierkegaard 1845).

Jeg vil imidlertid her forsøge at skitsere Kierkegaards opfattelse af humor ved hjælp af hans (eller pseudonymet Constantin Constantius) bog »Gjentagelsen« (1843), som jeg mener udmærket illustrerer sagen, når det som her gælder om give et indtryk af Kierkegaards opfattelse, ikke om at bidrage med ny, dybtgående analyse. »Gjentagelsen« er nemlig mere overkommelig at læse og er i øvrigt en ganske fascinerende bog, der ved første gennemlæsning tager sig sådan ud:

1. *Første del* indledes med, at forfatteren – *Constantin Constantius* (CC) – fremlægger en begejstret filosofisk redegørelse for begrebet *gentagelse*, som stilles op mod den bagudrettede bevægelse *erindring* og den fremadrettede bevægelse *håb*. Gjentagelse har betydning for vort virkelige liv, da den handler om at realisere sine idéer, mens fx erindring fører til uengageret spekulation.
2. Han fortæller så om *det unge menneske* (UM), som han har kendt et år. UM er ulykkelig over at være forelsket i og elsket af en ung pige, for han kan ikke virkeliggøre forholdet, da han ikke kan eller vil *gentagelsen*, men allerede forholder sig erindrende til sin kærlighed, mener CC. Han vil nu hjælpe ham ud af det ved at få ham til at optræde stupidt og uinteresseret, ja, endog foregive at han jævnligt besøger en sy pige. Den plan kan UM imidlertid ikke gennemføre, så han forsvinder. – Herefter

kommer CC med en yderligere analyse af begrebet *gentagelse*, som fremhæver, at den har betydning for ens liv, da den handler om at virkeliggøre sine idéer, mens erindringen står for uengageret spekulation.

3. CC fortæller dernæst om sit mislykkede psykologiske forsøg på at bevise, at gentagelse er mulig i virkeligheden: Han havde året før været i Berlin, og nu gentager han turen, rejser ad samme rute, bor på samme hotel, ser den samme teaterforestilling osv. – men intet er som første gang. Skuffet rejste han hjem – og her var heller ingen gentagelse, for hans tjener havde benyttet sig af hans fravær og var midt i en hovedrengøring. – Men det er tydeligt, at her er gentagelse et spørgsmål om, hvorvidt CC får den samme intense følelsesmæssige oplevelse som sidst, mens *gentagelse* i analyserne drejer sig om eksistentielt engagement, om *inderlighed* – en skellen mellem følelsers heftighed og dybde, som bl.a. Harald Høffding (1910) har gjort opmærksom på.
4. Efter endnu nogle filosofiske overvejelser om »gentagelse« – og en varm hyldest til posthornet som CC's foretrukne musikinstrument, for på det er det umuligt nøjagtigt at ramme den samme tone igen – slutter første del.
5. I *anden del* kommenterer CC først UM's første brev. Det irriterer først CC, men efterhånden bliver han optaget af UM. Derefter følger så i alt otte breve fra UM til CC: I de første fire fortæller UM om sit ambivalente forhold til CC, om sin flugt til Stockholm, om sin skyldfølelse og om, at han i Job fra Det Gamle Testamente har fundet en lidelsesfælde. Også Job mødte helt meningsløse lidelser, og han blev af vennerne anset for at være skyldig, selv om han var uskyldig. – I de næste tre breve skriver han om, at nu har han fundet fred: Han har indset, at Job har ret, og ligesom Job efter tordenvejret får alt igen (i-gen-tager alt), håber han på det samme og venter på sit tordenvejr, selv om han ikke er klar over, hvad det vil gå ud på. I den forbindelse fremsætter CC nogle temmelig ironiske bemærkninger om UM og hans sværmeriske forestillinger om pigens sorg, hvad CC mener kommer sig af, at UM er digter. – I det sidste brev er UM lettet og begejstret: Han fik sin gentagelse, han fik sig selv igen – for han har netop i avisen læst, at pigen er blevet gift!
6. *Tredje del* er CC's efterskrift til »den forstående læser«. CC er klar over, at almindelige læsere ikke vil begribe bogen; ja, selv anmeldere vil ikke fatte, at den er omvendt og indadrettet, og vil ikke interessere sig for »den dialektiske kamp i hvilken *undtagelsen* bryder frem i *det almene*«. For en digter er nemlig en undtagelse, og »det unge menneske, *jeg har ladet blive til*, er en digter« (mine kursiver).

Det er således først til allersidst, at læseren får at vide, at UM er »opfundet« af CC. At Søren Kierkegaard har skabt både CC og UM, har læseren naturligvis været klar over hele tiden (selv om man jo ikke tænker så meget på ophavsmanden, når man er optaget af en fortælling). Men CC's omtale

af UM og deres reaktioner over for hinanden er skrevet så livligt, at man virkelig bliver overrasket. Og det er også først her til sidst, at CC forklarer, at det centrale er *forholdet mellem undtagelsen og det almene*.¹

Bogen kan siges at være bygget op som en slags kinesisk æske: (1) Kierkegaard lader den opdigtede CC filosofere og rejse til Berlin. (2) Kierkegaard lader CC opdigte hele historien om UM's forelskelse, flugt, breve og udfrielse. (3) Den inderste »æske« er, at Kierkegaard lader CC lade UM gribe til fortællingen om Job.

Der er tænkt og skrevet særdeles meget om »Gjentagelsen« i almindelighed, men her skal der fokuseres på selve begrebet gentagelse og forholdet til humor.² Begynder vi med den inderste »æske«, mister den velstående og fromme Job *alt*. Venner siger, det er en straf fra Gud, men Job fastholder sin uskyld. Også Elihu irettesætter Job: Hvem er han, der tager til genmæle mod Gud? Og så taler Gud i tordenvejret: Var det dig der skabte jorden? – Var det dig, der lod det blive morgen? osv., og Job bøjer sig. Gud vil også straffe vennerne, men Job går i forbøn for dem og får så alt igen – og mere til – af Gud: Job *i-gen-tager* alt!

Den næste »æske« – CC's opdigtede historie om det unge menneske – er i sig selv ikke usandsynlig. Det kan jo ske, at man hurtigt fortryder et indgået forhold, får dårlig samvittighed og flygter. Usædvanligt er det derimod at inddrage Job, men det gøres for at vise forskellen mellem gentagelse i etisk og i religiøs forstand. I *det almene*, dvs. etisk set, er gentagelse udtryk for pligtfølelse, trofasthed, evne eller vilje til at holde et ægteskab levende i gang mv. For den religiøse *undtagelse* hænger gentagelse sammen med forskellen mellem det almindelige menneskeliv og det evige eller guddommelige. Set fra evighedens synsvinkel er det unge menneskes problem intet i forhold til, hvad Job er ude for. Det illustreres med det unge menneske, der er en anden slags undtagelse, en digter og altså en æstetiker, for hvem gentagelse (i almindelig betydning) er kedsommelighed. Men med anti-klimakset i det sidste brev kommer vi – med Constantins ironi – uægteligt langt væk fra Job.

Endelig er der så CC's filosofiske tanker om gentagelse i eksistentiel betydning, der på ingen måde stemmer med hans »psykologiske forsøg« med at rejse til Berlin for at bevise, at gentagelse er mulig. CC er tydeligvis ironisk: Han mener ikke det, han skriver, men det modsatte. På den måde bliver hele bogen en *indirekte meddelelse*. Kierkegaard forklarer ikke di-

1 I »Skyldig? – Ikke-Skyldig?«, 2. del af »Stadier på Livets Vej«, opdigter Frater Taciturnus (den tavse broder) også et ungt menneske med en ulykkelig kærlighedshistorie, men her er det fra første færd klart, at personen er Taciturnus »opfindelse«. Desuden er dette unge menneskes dilemma snarere mellem det etiske og det religiøse.

2 Nyere kommentarer til »Gjentagelsen« (der har interesseret mig i mange år – Vejleskov 1956) findes bl.a. i Bukdahl 1974 og i den nye store Kierkegaard-udgave.

rette, hvad Jobs gentagelse er, og hvordan den adskiller sig fra gentagelse i almindelighed. I stedet gemmer han sig bag ved de opdigtede figurer og viser, hvordan de misforstår sagen, og dermed tager han så at sige fat i læseren, hvor læseren står. Men: *CC er ikke blot ironisk – han er også humorist*. Uden at det siges direkte, fornemmer man, at han intellektuelt *begriber*, hvad religiøsitet går ud på uden selv at *være* religiøs. Man fornemmer også, at han – med ægte humor – ser med sympati, forståelse og overbærenhed på det unge menneske.

Hermed illustrerer »Gjentagelsen« på sine 80 sider en væsentlig del af, hvad Kierkegaard lader pseudonymet Johannes Climacus gøre rede for i den fire-fem gange større og meget vanskeligere »Afsluttende Uvidenskabeligt Efterskrift«, hvor ironi og humor placeres i forhold til hans »stadier på livets vej«:

Æstetisk livsholdning → Ironiker → Etisk livsholdning →
Humorist → Almen religiøs livsholdning → Kristendom

Gentagelse i ordets normale betydning – at noget tidligere indtruffet sker igen, eller at noget tidligere gjort gøres igen – er et vigtigt begreb i psykologien, for man lærer sig normalt ikke noget uden at øve sig på det eller indprente sig det gentagne gange, men det opfattes nemt som »terperi« og forbindes gerne med kedsommelighed, ikke mindst i vore dages jag efter afveksling, nyheder, spænding og udfordringer. Det er dog langt fra kun et negativt fænomen: Gentagelser spiller fx en rolle for mindre børn, der ofte morer sig over at gentage noget eller over at se noget gentagne gange. De optræder også som de berømmelige »første, anden, tredje gang« i eventyr, og i musik er gentagelse af temaer tit et kraftigt virkemiddel. Endelig glæder mange mennesker sig over gentagelsen i årets gang, over genlæsning af en god bog eller over gensyn med en film, en person eller et sted.

Gjentagelsen – at tage *alt* igen – i Jobs og Kierkegaards religiøse betydning er imidlertid på et helt andet plan, og det er også på et andet plan, end når etikeren – det pligtopfyldende og trofaste menneske – udholdende og tålmodigt gør sin dont, opretholder sit ægteskab osv. Hos Job og Kierkegaard gælder det *alt* – men *ikke* det almene: Vi ser livet, vort eget liv, under evighedens synsvinkel. Normalt tales om »omvendelse« eller om »genfødsel«, men Kierkegaard valgte altså at bruge »gjentagelse«, og ved på sin ironiske, indirekte manér at lade Constantius illustrere forskellen mellem gjentagelse og gentagelse giver han »den forstående læser« en forståelse.

Hvad humor angår, er det væsentligste ved Kierkegaards opfattelse dels, at humor ses som en relativt avanceret måde at forholde sig på, dels at det fremhæves, at *humoristen på én gang er distanceret og sympatetisk*. Ligesom Climacus i »Afsluttende Uvidenskabeligt Efterskrift« forstår også Constantius det religiøse, men er ikke selv religiøs, og efter den første irritation viser han sympati for det unge menneske.

3. Høffdings »store humor«

Høffding (1916) var som nævnt bl.a. inspireret af Kierkegaard, når han skelnede mellem »lille humor«, dvs. latter, morskab, sjov, vitser osv., og »stor humor«, der defineres som en livsanskuelse eller en måde at forholde sig på til sig selv, til andre og til hele tilværelsen. Det er »stor humor«, der interesserer Høffding, som med sin bog kan siges at fremlægge den første »personlighedsteori« om («stor« eller »ægte«) humor. Mens den sædvanlige psykologiske forståelse af *humoristisk sans* anskuer dette som et personlighedstræk (Ruch 1998; 2004), er *stor humor* noget mere gennemgribende og svarer vel snarere til, hvad Shand (1914), som Høffding i øvrigt forholder sig til, kaldte et sentiment.

Et centralt punkt for Høffding er, at den humoristiske holdning absolut *ikke* er en modsætning til alvor, men derimod en *modsatning til selvhøjtidelighed*. Endvidere er den – som hos Kierkegaard – forbundet med såvel distancering som sympati. Man kunne sige, at den er »en typisk filosofisk holdning«, og den var utvivlsomt karakteristisk for Høffding selv (Blegvad 1981; Vejleskov 2000; 2001).

Høffding skelnede i sine psykologiske overvejelser mellem enkeltfænomener og totalfænomener – fx enkeltfølelser (som at blive bange i en konkret situation) og totalfølelser (et overordnet følelsesmæssigt engagement), og han mente, at »humor« kan være både det ene og det andet: *Lille humor* er mere eller mindre godmodig spøg, mens *stor humor* er »et Sindelag, der på én Gang rummer et stort Blik på Livet og en ærlig Erfaring om Livets Smaalighed og Ulykker« (Høffding 1916, s. 43).

»Der gives ogsaa en lille Humor, den mest populære Form, som er Et med ... godmodig Spøg. Godmodigheden kan have mange Grader, gennem hvilke Humoren kan gaa over til Ironi, Satire eller Haan. Det er ofte denne lille Humor, der tænkes paa, naar Ordet Humor eller Humorist nævnes. Den er en Enkeltfølelse, ikke Totalfølelse. Det er en enkelt Oplevelse, der tages op til Behandling i let Spøge-Form, i Regelen med en Understrøm af Forstaaelse og Sympati, og saaledes, at den Spørgende meget vel kan drage sin egen Person og sin egen Færd med ind blandt sine Emner. – Sprogbrugen tillader dog ogsaa at tale om Humor som en Evne til at fremkalde Latter ganske afset fra det Sindelag [Godmodigheden] der ligger bag ved. – Det er *den lille bitte Humor*.

Den lille Humor kan blive en ren Form, der kan anvendes ud fra højst forskellige Motiver. Den har ikke det dybe Grundlag, som den store Humor, der er en Livsanskuelse eller et Sindelag over for Livet, en Totaltilstand, til hvilken alle Oplevelser og Bestræbelser har ydet deres Bidrag« (ibid. s. 44).

Videre beskæftiger Høffding sig med humor i forhold til latter, ironi, tragik, forståelse og handling. Hvad latter angår, skelner han mellem fire hovedformer: Barnlig latter, befriende latter, hånende latter og humoristisk latter (oversigt i Vejleskov 2000 s. 66). Om den humoristiske latter siger han endvidere, at den har fem underformer, der ligger på en skala fra personlig, men neutral morskab, over at »noget højere« dominerer (fx at humor blandet med vemod dominerer ens forhold til den anden og en selv), og frem til varm sympati – en skala fra selvhævdelse til hengivenhed. Dvs. at Høffding arbejder med to afgørende faktorer: Dels overlegenhed eller *selvhævdelse*, jf. Hobbess teori, dels interesse i eller *sympati* for det pågældende medmenneske.

Det stik modsatte af stor humor er hån og satire, hvor man bl.a. kan benytte sig af *ironi*, som helt tilbage fra oldtidens Grækenland er blevet forbundet med praleri og selvhævdelse. Men, siger Høffding, der findes også »stor ironi« som hos Sokrates, der bruger ironi for at skjule sine egne inderste tanker, men også for at opnå en større pædagogisk virkning, thi når man lader, som om man går ind på den andens idéer, kan man lettere få vedkommende til at forstå. Og, siger han, en sådan positiv ironi, hvor man tager hensyn til den andens forudsætninger, ligger tæt på stor humor. Her er han enig med Kierkegaard, hvis magisterafhandling handlede om den sokratiske ironi, og som selv – fx i »Gjentagelsen« – ironisk benytter sig af indirekte meddelelse.

Der er en underjordisk Forbindelse mellem Humoristen og hans Genstand, ligesom der er ved pædagogisk Ironi. Forskellen mellem Ironi og Humor er ofte udtrykt saadan, at i Ironi er der Spøg bag Alvor, i Humor Alvor bag Spøg. – Alvor er overalt betinget ved Forholdet til en Værdi: Alvoren sætter et Formaal og sætter Viljen i Bevægelse mod det Formaal. Ironikeren gaar tilsyneladende ind paa Værdier, ... men kun for at bevare sit Indre frit eller ... for at udløse psykisk Energi hos den, der har disse Værdier. ... Derfor kan Ironi være en ydre Form for Humor. ... Den Spøg, i hvilken Humoristen skjuler sin Alvor, bestaar netop i at anvende Ironi« (ibid. s. 68).

Men den store Humor har sine begrænsninger og slår ikke til, når man er ude for det virkelig tragiske, for virkelig lidelse:

»Humor stræber efter at forene Livets Tragedie med dets Komædie. ... Naar Sproget har dannet Udtrykket »Tragikomik«, har det ... betegnet det Komiskes Overvægt, og derfor passer det ikke paa Humor. ... Ordet »komitragisk« ville passe bedre« (ibid. s. 89).

»Den store Humor er Livskunst ... og peger ud over enhver begrænset Erfaring, der vil bestemme hele Følelseslivet., ... og ud over ethvert

Billede, Fantasien formaar at skabe. Mod saadanne Begrænsninger bruger [Humoren] Spøgen som befriende Middel. Men den er selv ikke Spøg. Naar Undergangen af noget Værdifuldt opleves, ... finder den store Humor ny Bekræftelse paa, at ingen enkelt Værdi kan omfatte al Værdi« (ibid. s. 92).

»I Tragiken har Humoren en af sine Grænser. ... Humoristen ved, at Livet har sine Tragedier saavel som sine Komedier. Hans Livserfaring ... kan være rig og omfattende. Og hans Stræben gaar ... ud paa lade de store Modsætninger faa deres Indflydelse. ... *Men han maa indrømme, at hvor det Tragiske er af en saadan Natur, at der ingen Kraft og Plads er til at lade Sindets lyse Elementer faa Indflydelse, dér er ingen ... Sammensmeltning mulig*« (ibid. s. 102, min kursivering).

Her er Høffding (1916, kap. 5) eksplicit uenig med Kierkegaard – ikke med hensyn til humorens grænser, men med hensyn til, at det centrale i kristendommen skulle være tragisk lidelse, og at humoristen er på vej til denne indsigt:

»Gives der evige Værdier, kundgør de sig gennem Lovene for de empiriske Værdiers Opstaaen og Forgaen, om vi kunne finde disse Love. Evighed og Tid er for Humoristen ikke absolutte Modsætninger, saa at der nødvendigvis skulde være et smertefuldt Spændingsforhold mellem dem ... » (ibid. s. 107).

Høffdings *store humor* og Kierkegaards *humor* er dog begge livskunst eller livsanskuelse – en måde at forholde sig til sig selv, til andre og til hele tilværelsen på, der er præget af distancering såvel som af sympati. Den kan hjælpe en gennem mangt og meget, men har sine begrænsninger, fx hvis der er tale om en virkelig tragisk situation. Den er hos Høffding udtryk for personlig modenhed og veludviklet social kognition, ja, hvad man traditionelt forstår ved »en ægte filosofisk holdning« – hvor man ser på sine egne og på andres bestræbelser, og på verdens begivenheder i det hele taget, med et venligt, overbærende lille smil, og hvor man har »et glimt i øjet« og »ser det hele sådan lidt fra oven«.

4. »Stor humor« og »halvstor humor« i nyere personligheds- og humorpsykologi: En oversigt

Spørgsmålene fra indledningen om, hvorvidt det er muligt og frugtbart, inspireret af Kierkegaard og Høffding, at karakterisere nogle »almindelige mennesker« – voksne, unge og endog større børn – ved, at de udviser i hvert fald antydninger af »stor humor«, samt om dette kan siges at være udtryk

for en relativ højt udviklet social kognition og en relativ stor personlig modenhed, skal i det følgende belyses ud fra nyere psykologi.

Hvad angår *personlighedspsykologien*, er det nærliggende at nævne Allports (1961) efterhånden klassiske opstilling af, hvad der karakteriserer den modne personlighed, nemlig følgende seks træk: 1) Extension of the sense of self, 2) Warm relations of self to others, 3) Emotional security (self-acceptance), 4) Realistic perception, skills, and assignments, 5) Self-objectification: insight and humor og 6) The unifying philosophy of life. Men siden da kan emner som »den modne personlighed« og »stærke sider ved mennesket« ikke siges at have haft nogen særlig fremtrædende plads i psykologien. Dog har nogle eksistentialetiske orienterede, psykologer, bl.a. V.E. Frankl (1980; 2000), beskæftiget sig dermed, og også med humor.

I en ny bog (Peterson & Seligman 2004) arbejdes der imidlertid med i alt 24 dyder eller karakterstyrker. De inddeles i disse seks hovedgrupper: Strengths of 1) wisdom and knowledge, 2) courage, 3) humanity, 4) justice, 5) temperance, and 6) transcendence, og i den sidste gruppe optræder humor sammen med æstetisk engagement, taknemmelighed, håb og spiritualitet eller religiøs tro, jf. Appendix. Endvidere skal nævnes, at det i et oplæg til potentielle bidragydere til dette temanummer om voksende udvikling bl.a. hed, at det nærmere bør undersøges, om der hos såkaldt »normalt fungerende« mennesker med en høj grad af 1) autenticitet eller integritet, 2) moralsk modenhed, 3) generativitet eller social ansvarlighed, 4) spiritualitet eller religiøsitet, 5) avanceret humor, 6) kognitiv kompleksitet, 7) avanceret emotionalitet 8) relationel kompetence mv. ses større livsglæde, livsmening, evne til at håndtere egne livsproblemer m.m.

I alle tre opstillinger er der klart tale om humor i retning af den Høffdingske »store humor«, og i hvert fald ikke om tilbøjelighed til at lave sjov, rive vittigheder af sig og lignende »lille humor«. Allport anså humor og indsigt for at være det væsentlige ved »self-objectification«, dvs. at den modne person er i stand til at træde et skridt tilbage og se sig selv »udefra« – eller kende sig selv og sine begrænsninger: Indsigt er, siger han, at der er overensstemmelse mellem, hvordan man selv tror, man er, og hvordan andre mener, at man er, mens humor er »evnen til at le ad nogen eller noget, man elsker, inkl. en selv, og alligevel stadig elske det«, så for Allport er humor altså også let distancerende og sympatetisk – og i øvrigt adskilte Allport ligesom Høffding humor fra »the cruder sense of the comic«, og ligesom Sokrates og Poul Martin Møller understregede han, at affektation er det modsatte af selvindsigt og humor. Ud over humor er også andre træk fælles for de tre opstillinger, som her forsøges sammenstillet skematisk:

Tre opstillinger af egenskaber med henblik på:	Oplæg til temanummer	Allports	Peterson & Seligman
	Træk ved normalt- eller velfungerende voksne	karakteristika ved den modne personlighed	24 karakterstyrker eller dyder. Se appendiks.
Følelser, identitet og autenticitet	Autenticitet	Emotionel sikkerhed	Vedr. mod Vedr. mådehold og selvbeherskelse
Primært sociale kompetencer	Avanceret emotionality Relationelle kompetencer Social ansvarlighed Moralsk modenhed	Varme relationer til andre Udvidet selv ³	Vedr. humanitet Vedr. retfærdighed
Primært intellektuelle kompetencer	Humor Religiøsitet Kognitiv kompleksitet	Humor og selvindsigt. Samlet livsanskuelse Realistisk perception mv.	Vedr. transcendens Vedr. klogskab og viden

Opdelingen i egenskaber eller dyder, der har at gøre med henholdsvis identitet, sociale forhold og intellektuelle forhold, er min, og den er i hvert fald diskutabel derved, at de to sidstnævnte for det meste er delvist både-og. Således er fx relationelle kompetencer, social ansvarlighed, udvidet selv og retfærdighed *også* et spørgsmål om, hvordan man opfatter og tænker, ligesom humor, livsanskuelse og klogskab og viden *også* er et spørgsmål om, hvordan man faktisk forholder sig til andre. De fleste af disse træk, karakteristika eller dyder kan faktisk henføres til det tidligere nævnte begreb »social kognition« = erkendelse af menneskelige og sociale forhold = det gamle begreb »menneskekundskab«. Social kognition, som den udvikles hos børn og i mere eller mindre veludviklet form findes hos voksne, er vel, når det kommer til stykket, i vid udstrækning det samme, som man forstår

-
- 3 Extension of the sense of self. – Allport mente, at vi altid umiddelbart er vort *selv* = *ego* bevidst som et »varmt, centralt, privat område i vor bevidsthed, vor personlighed og vor organisme« (mens *selv-identitet* mere snævert er bevidstheden om at være den samme som tidligere, begyndende i 2. leveår). At selvet udvides fra det lille barns kropslige selv og det større barns egocentriske selv – fra »oneliness« – til at omfatte stadig flere og mere – til »participation« – drejer sig om *virkelig* at tage del i andre og andet – venner, kæreste, hobbyer, idéer, arbejde osv. Udvidelsen er et eksempel på, hvad Allport kaldte *funktionel autonomi*: at motiver, interesser mv., som først tjente som middel, går hen og bliver mål i sig selv – som fx hvis en ung mand vil være det samme som sin far for at takkes ham, men senere bliver virkelig engageret i dette arbejde. Tidligere har F. Brentano, W. Stern, E.C. Tolman og R.S. Woodworth hæftet sig ved dette fænomen.

ved »dagligdagens psykologi«⁴ – nemlig »almindelige menneskers« umiddelbare opfattelse af forskellige psykiske forhold – hos sig selv og hos andre såvel som mellem en selv og andre og mellem andre (Vejleskov 2003).

Alle tre opstillinger rummer altså forestillinger om, at den modne personlighed – ud over humor – også besidder en relativt veludviklet social kognition eller menneskekundskab. Dog er det vigtigt med to præciseringer her: For det første er både udtrykket »almindelige mennesker« og udtrykket »umiddelbar opfattelse af forskellige psykologiske forhold« meget vage. Man kan ikke i dag sige, at der herhjemme er en lille gruppe, som virkelig har forstand på psykologi, og en stor gruppe helt »umiddelbare« lægfolk. Psykologi er så at sige blevet hvermandseje, og der er derfor glidende overgang fra den videnskabelige psykologi, hvor nye undersøgelser foretages og nye teorier udvikles, til mennesker, der er helt »umiddelbare«. Fx er psykologi et vigtigt støttfag på pædagogiske og mange andre uddannelser, og besøg i en boghandel viser, at der findes særdeles megen populariseret psykologi, hvilket medfører, at fagpsykologer har et enormt ansvar mht. at formidle faget sobert til bredere kredse. Desværre er der ikke mange overvejelser at finde, hverken i ældre eller nyere lærebøger i psykologi, om forholdet mellem fagpsykologi og »almindelig menneskekundskab« (Vejleskov 2006).

For det andet kan højt udviklet social kognition eller fremragende menneskekundskab, som snart sagt alt i denne verden, bruges og misbruges. Reklamefolk, plattenslagere og bondefangere af forskellig art, forhørsledere m.fl. er ofte vældig dygtige »psykologer« eller menneskekendere! Alle de tre opstillinger nævner da også forhold som »social ansvarlighed«, »moralisk modenhed«, »varme relationer til andre«, »humanitet« og »retfærdighed«. – Vil man beskæftige sig med den *vel*udviklede voksne personlighed og med det *gode* liv, undgår man begribeligvis ikke moralske eller etiske spørgsmål. – Men alt i alt synes der altså her at være en vis konsensus om, at godt fungerende eller modne personer er mennesker, der er kloge på menneskelivet, moralsk ansvarlige og religiøse eller spirituelle – og som har (stor) humor.

I de seneste 30 års i øvrigt stærkt voksende litteratur om *humorpsykologi* (der som nævnt oftest handler om latter og morskab og altså om »lille humor«) synes der ikke umiddelbart at være megen støtte at hente for denne tankegang. Der findes endda eksempler på undersøgelser, som direkte modsiges forestillingen om, at humor er udtryk for udviklet social kognition og socialt engagement. Således argumenterer Saroglou som skematisk opstillet

4 Eller »vulgær-psykologi« eller »common sense-psykologi« eller med J.S. Bruners betegnelse »folkepsykologi« (hvilket dog hos W. Wundt betegnede noget ganske andet, nemlig psykologi om sprog, moral m.m.m., der ikke kunne studeres eksperimentelt og måtte ses i lyset af karakteristiske træk hos forskellige folk eller kulturer).

her for, at humor både på dette punkt og i en række andre henseender radikalt afviger fra religiøsitet (Saroglou 2002; Saroglou & Anciaux 2004).

<i>Concerning</i>	<i>Humor / Sense of humor associated with</i>	<i>Religiosity associated with</i>
<i>Incongruity</i> <i>Ambiguity</i> <i>Non-sense</i>	Appreciation of incongruity Appreciation of ambiguity Open-mindedness	Search for meaning Need for reduction of uncertainty A certain close-mindedness
<i>Playfulness</i>	Lack of seriousness Non-engagement in (social) action Lack of motivation for change Low (literal) truthfulness	Seriousness. Dissociation from play Engagement. Altruism Moral self-evaluation (Literal) truthfulness
<i>Novelty.</i> <i>Risk.</i> <i>Sensation</i> <i>Seeking</i>	Openness to novelty Willingness to take risks	Low interest in stimulation and novelty Conservatism
<i>Emotion-ality</i> <i>Self-control</i>	Accept of surprise Accept of (momentary) loss of Self-control	Orderliness Need for self-control
<i>Aggression</i> <i>Sexuality</i>	<i>Some types of humor:</i> Hostility Sexuality	Tolerance. Forgiveness. Altruism Dissociation from sexuality.

Dette underbygges bl.a. af en undersøgelse (Saroglou & Anciaux 2004) af sammenhænge mellem adspurgte personers (A) værdsættelse af »syg humor« (vitser om død, handicap og afskyelige ting) henholdsvis af »neutrale vitser«, (B) deres foretrukne »coping style«, dvs. hvilken måde de har størst tilbøjelighed til at klare vanskelige situationer på, samt (C) deres angivelse af, hvor stor betydning de tillægger spiritualitet og religion. Af de mange fund skal her kun nævnes, at forsøgspersonernes vurdering af betydningen af religion korrelerede negativt både med deres værdsættelse af »syg humor« og med deres tilbøjelighed til at benytte humor til »coping«.

Det er imidlertid klart, at den opfattelse af religiøsitet, som skemaet udtrykker, ligger meget langt fra Kierkegaards og Høffdings, der fx på ingen måde mente, at religion (kristendom) er et spørgsmål om at reducere usikkerhed, at være snæversynet og at gå op i almindelig moralskhed. Tværtimod svarer det vel snarere til den etablerede kirkelighed, som Kierkegaard angreb så heftigt i sine sidste år i »Øjeblikket«. For humors vedkommende er der uoverensstemmelse mht., at den skulle være uden seriøsitet og socialt engagement (sympati). I øvrigt er skemaets opfattelse af humor den gængse i nyere angloamerikansk psykologi, nemlig personers tilbøjelighed til at værdsætte vitser mv., dvs. »lille humor«. Tillige er det betænkeligt at

udtrykke personers »coping style« ved deres angivelse af, hvor tilbøjelige de er til fx at bruge humor i *imaginære* trængte situationer – og specielt når der tillige er tale om »syg humor«, idet en vittighed om et handicappet menneske jo kan virke yderst forskellig, alt efter om den, der fortæller den, og/eller den, der lytter til den, har et overfladisk kendskab til pågældende handicap, har et godt kendskab til det eller selv lider af det.

I de seneste års litteratur findes dog også bidrag, som på forskellig vis kan siges at støtte idéen om at tillægge (halv)stor humor betydning. I den ovennævnte antologi af Peterson & Seligman (2004)⁵ har en af de seks grupper, som de i alt 24 karakterstyrker (eller dyder) er opdelt i (se Appendix), med transcendens at gøre, dvs. at de »skaber forbindelse med et større univers og giver mening«. Her optræder humor sammen med æstetisk engagement, taknemmelighed, håb, og religiøs tro. Ruch (2004) understreger i sin redegørelse for humor, at den »reflekterer et sympatisk hjerte«, og at humor med fordel kan ansues i et temperaments-perspektiv i sammenhæng med a) munterhed, b) seriøsitet og c) dårligt humør. Dette at humor (»humoristisk sans«) bør ses som et personlighedstræk, uddybes nærmere andetsteds af Ruch (1998), der her systematisk skelner mellem fx munterhed som »state« og som »trait«. Alligevel giver Ruch i sin definition af »humor« og i sine arbejder om »humoristisk sans« udtryk for, at værdsættelse og forståelse af *inkongruenser* er det basale ved »humor«.

Desuden kan nævnes, at tre nyere arbejder⁶ argumenterer for, at humor bør betragtes som et multi-dimensionalt fænomen, og specielt at der findes former for humor, som hænger sammen med høj grad af socialibilitet og personlig styrke, mens andre former for humor snarere er negativ – endog malicøs – i socialt henseende og/eller udtryk for ringe selvværd. Endvidere gjorde Patricia Doris så sent som ved den internationale konference om humorforskning på Youngstown University i juni 2005 rede for en undersøgelse, der gav ganske andre resultater end Saroglous vedrørende sammenhænge mellem humor og spiritualitet, og argumenterede bl.a. for, at definitionen af spiritualitet er mangelfuld, mens Rod A. Martin fremlagde en up-to-date redegørelse for undersøgelser med en test vedrørende humorstil, som yderligere understreger betydningen af at nuancere begreberne »humor« og »humoristisk sans«, når man fx undersøger deres sammenhæng med fysisk og psykisk sundhed.⁷

5 Denne bog er et interessant bidrag til at etablere en »positiv psykologi« som modvægt til mange års overvægt af arbejder om psykiske vanskeligheder mv. i personlighedspsykologien.

6 Bippus (2000); Kirsh & Kuiper (2003); Kuiper et al. (2004).

7 Disse foredrag publiceres sandsynligvis i tidsskriftet *Humor: International Journal of Humor Research* i 2006-07. Vol.17, No. 1-2 fra 2004 af dette tidsskrift handler specielt om »sense of humor and health«.

Endelig skal nogle ganske nye empiriske undersøgelser meget kortfattet omtales: Talbot & Lumden (2000) undersøgte 20-70-årige medarbejdere ved et sundhedsvidenskabeligt fakultet og fandt bl.a. klar sammenhæng mellem deres tilbøjelighed til at bruge humor og deres følelse af at overkomme, hvad de burde (personal accomplishment), mens de, der ikke brugte humor, ofte »gik i opløsning« personligt (depersonalization) under stress eller ved udbændthed. Det er interessant at bemærke, at der ingen aldersforskelle var. Abel (2002) fandt i en undersøgelse af unge bachelorstuderende, at både mænd og kvinder med god humoristisk sans var mere tilbøjelige til at bruge positive, konstruktive »coping-strategier«. Derimod fandtes de *ikke* at være tilbøjelige til at distancere sig.

Cann & Colhoun (2001) bad yngre studerende om at vurdere en fiktiv person med eller uden humoristisk sans med henblik på en række personlighedstræk, og hovedresultatet var, at de klart associerede humoristisk sans med socialt ønskværdige træk. Endelig har Führ (2001; 2002; 2005) bevæget sig endnu længere ned med hensyn til alder og undersøgt op mod 1000 danske 11-14-årige ved hjælp af et omfattende spørgeskema og derudover interviewet ca. 100 af dem. Det viste sig bl.a., at disse skolebørn opfatter og svarer på de gængse test vedrørende humor som middel til »coping« på samme måde som voksne, og at mange af dem var klar over, at humor havde en positiv virkning under socialt samspil og for ens popularitet, samt som middel til at mestre trængte situationer.

Alt i alt må disse nyere synspunkter og fund siges at støtte forestillingen om, at ikke kun voksne, men også unge og endda store skolebørn, kan udvise en mere moden form for humor, og at en sådan humor på ingen måde er ledsaget af en tendens til at distancere sig socialt og til ikke at forholde sig sympatisk. Forinden dette diskuteres nærmere, skal imidlertid fremsættes nogle bemærkninger om »humoristisk sans«, der er et dominerende begreb i psykologisk humorforskning.

5. Humoristisk sans – mellem lille og stor humor?

En ikke uvæsentlig del af den psykologiske forskning om humor de sidste 20-30 år har nemlig omhandlet humoristisk sans og gået ud på at udarbejde, afprøve og udnytte en række test herom (se fx Ruch 1998; 2004; Vejleskov 2000). Testene er som regel af den karakter, at man vurderer sig selv ved at svare på, hvorvidt en række påstande passer på en selv, eller hvorvidt man er enig i dem, og udnyttelsen har naturligvis især drejet sig om at sammenholde personers således »målte« humoristiske sans med andre personlighedstræk, herunder også de fem træk, der indgår i »the big five«. Værdien af disse test – og dermed af forskningen om humor og humoristisk sans – afhænger naturligvis af validiteten og reliabiliteten, og begge dele er i årenes løb blevet overordentlig grundigt dokumenteret. Alligevel vil jeg her spørge til, hvad

der så at sige er grundlaget for validiteten, nemlig de bagvedliggende definitioner af humor og humoristisk sans. Det forholder sig nemlig sådan, at man er gået meget forskellige veje, hvad dette angår, hvilket kan illustreres ved at karakterisere seks af de mest anvendte test,⁸ for selv om de anvendte spørgeskemaer (undtagen i nr. 4) er af samme type, er det helt forskellige forhold ved »humor« eller »humoristisk sans«, der fokuseres på:

1. En prøve udarbejdet af R.A. Martin m.fl. i 1984 bygger på, at *humoristisk sans er den tilbøjelighed, man har til at smile, le eller i øvrigt udvise morskab i en række forskellige situationer*. Man besvarer 21 spørgsmål om, hvad man ville gøre i nogle tænkte situationer, der er henholdsvis positive, negative, tvetydige, almindelige og overraskende. Fx er et spørgsmål om en positiv situation: Hvis din ven stiller dig en opgave, og du til hans overraskelse klarer den, vil du da »Ikke finde det særlig morsomt« ↔ »grine højt« (fem trin). – Her gælder det altså tilbøjeligheden til at le mv., men i forskellige situationer, for ens »humoristiske sans« må gøre sig gældende, om ikke under alle mulige forhold, så i mange forskellige situationer.
2. En prøve af Sven Svebak fra 1974, men gentagne gange revideret, rummer syv spørgsmål om hver af følgende *tre dimensioner ved humoristisk sans*: Ens tilbøjelighed til at udtrykke morskab; ens værdsættelse af morsomme/humoristiske situationer i almindelighed; og ens sensitivitet over for meta-budskaber (som fx at man let mærker, at en anden er underfundig). – Her fokuseres altså på tre delvist samvirkende træk, som menes at ligge bag graden af »humoristisk sans«.
3. W. Ruch m.fl. har fra 1996 udarbejdet prøver, der vedrører *humors temperamentsmæssige grundlag*, hvilket udtrykkeligt siges *ikke* at forhindre, at humor betragtes som »a world view«. Prøvernes spørgsmål retter sig mod henholdsvis *munterhed* (om man fx har let til smil og latter), *seriøsitet* (om man fx ofte lægger planer og har langsigtede mål) og *dårligt humør* (om man fx tit er sur). De findes i forskellige versioner med fra 20 til 60 enkeltspørgsmål, og nogle retter sig mod de tre forhold som mere flygtige tilstande, andre mod dem som varige personlighedstræk. – Som træk hænger munterhed naturligvis sammen med humor: Muntre mennesker vil alt i alt også »have« humor, men den anden ende af skalaen er ikke entydig, da folk, som absolut ikke er præget af munterhed, enten kan være meget seriøse eller også i almindelighed være præget af dårligt humør. På den anden side er seriøsitet ikke nødvendigvis uforeneligt

8 Ruch (1998) nævner ikke mindre end 65 metoder til at »måle« humor som træk eller humor som tilstand, hvoraf de fleste dog kun har fundet anvendelse i en enkelt eller få undersøgelser. De her nævnte seks eksempler er alle brugt i mange undersøgelser og omtales nærmere af bl.a. R.A. Martin og W. Ruch (i Ruch 1998 og Ruch 2004) samt af Vejleskov (2000).

med humor. Mange definerer ganske vist humor som et spørgsmål om en legende (i modsætning til en seriøs) holdning, men der kan udmærket være alvor i humor (Ruch 1998 p. 203ff., jf. også omtalen af Høffding ovenfor). Det kan tilføjes, dels at her spiller *indholdet* af vitsen eller den »morsomme« historie givetvis en rolle, dels at der både hos børn og voksne kan iagttages yderst seriøs leg.

4. W. Ruch m.fl. har også – i 1992 – udarbejdet en ganske anden prøve, der tager sigte på *værdsættelse af forskellige former for humor* – idet der arbejdes med tre »vittighedsdimensioner«. Man skal her på en 7-skala vurdere 30 vitses eller tegneserier med hensyn til, hvor morsomme henholdsvis hvor frastødende de er, idet de er delt op i disse tre kategorier: inkongruens-humor, nonsens-humor og sex-humor. – Dette er den eneste af disse prøver, hvor *indholdet* tages i betragtning – om end i særdeles overordnede kategorier.
5. R.A. Martin m.fl. indførte i 2003 en prøve vedrørende *humoristisk stil*. Man besvarer her med en 7-skala 32 spørgsmål vedrørende ens tilbøjelighed til at bruge vitses mv., idet der er otte spørgsmål rettet mod hver af følgende fire *funktioner*, humor kan have: Selv-støttende (enhancing), selv-forkastende (defeating), socialt imødekommende og aggressiv – altså humor, der er positiv henholdsvis negativ såvel personligt som socialt. – Denne prøve spiller en væsentlig rolle i forbindelse med at anskue humor som et multi-dimensionalt fænomen, jf. afsnit 4.
6. Endelig består den efterhånden klassiske »Coping Humor Scale« ved R.A. Martin m.fl. fra 1983 af syv spørgsmål om *ens tilbøjelighed til at bruge humor i stressende situationer*. – Den er i dansk oversættelse med held blevet benyttet over for 11-14-årige skolebørn (Führ 2001).

Dette skulle være tilstrækkeligt til at illustrere, at »humor« og »humoristisk sans«, som disse begreber optræder i nyere litteratur om humor-psykologi, placerer sig mellem, hvad Høffding kaldte »lille humor« og »stor humor«. På den ene side defineres humor ved ens tilbøjelighed til at le og more sig i forskellige situationer, ved ens værdsættelse af forskellige slags morsomheder og ved ens tilbøjelighed til at benytte (lille) humor, når man selv eller en anden er i en trængt eller stressende situation. På den anden side forestiller man sig, at »humoristisk sans« eller »humor« hænger sammen med forskellige bagvedliggende træk eller evner (nr. 2 og 3), og indser, at humor er et mangesidigt fænomen, som bl.a. både personlighedsmæssigt og socialt kan være positivt eller negativt (nr. 5) – hvilket som sagt spiller en afgørende rolle for nogle af de undersøgelser, der nævntes i afsnit 4, bl.a. for Kuiper et al. (2004). Selve idéen om, at mennesker kan være karakteriseret ved at være i besiddelse af større eller mindre humoristisk sans, peger også i retning af »stor humor«.

6. Manglende interesse for indholdet og for usikkerhed mv.

Efter således at have belyst, at meget taler for, at »stor humor« kan karakterisere endog yngre »almindelige mennesker«, og at besiddelse heraf kan være udtryk for, at vedkommende er udstyret med en relativt avanceret social kognition og personlig modenhed, skal det på den anden side ikke nægtes, at der også er uklarheder herom i nyere psykologi om humor. En af grundene hertil er efter min opfattelse, at humorpsykologi – som psykologien i det hele taget – er præget af manglende interesse for *indholdet*. Ligesom der er skrevet tykke bøger om (ind)læring uden megen opmærksomhed på, *hvad* der læres (eller ikke læres), og tykke bøger om kommunikation uden fokus på, *hvad* der kommunikeres (eller ikke kommunikeres), er der også skrevet meget om latter, morskab og humor uden særlig interesse for, *hvad* der er genstand for morskaben (undtagen at der foreligger en inkongruens). Det er imidlertid klart – endog for en dagligdagspsykologisk betragtning – at det sjældent er ligegyldigt, hvad det morsomme (eller ikke-morsomme) består i, hvem der er offer for spøgen, hvad vittigheden gælder.

Heller ikke på emneområdet *social kognition* – som jeg mener, humor er nøje knyttet til – udvises der megen interesse for indholdet. Som fx Chandler et al. (2000), Vejleskov (2003) og Wainryb et al. (1998) gør opmærksom på, er det i undersøgelser af børns »theory of mind« ganske almindeligt at konstatere, at en 4-årig synes at være klar over, *at* en anden person har en (sand eller – navnlig – falsk) antagelse om et eller andet, men ikke *hvad* denne antagelse nøjere går ud på – *hvad* den anden tror, mener eller tænker.

Hvad specielt humor angår, er der naturligvis undtagelser. Ruch skelner således mellem inkongruens-, nonsens- og sex-humor (nr. 4 i forrige afsnit), og der foreligger fx også undersøgelser om, hvad børn morer sig mest over – vittigheder eller sjove tegninger om deres eget eller det modsatte køn, eller om personer af deres egen eller af anden etnisk baggrund (Vejleskov 2000, kap. 6). Men der findes ikke mange studier over de hårfine grænser mellem, om man morer sig eller bliver fornærmet over en bemærkning om en selv, eller over de hårfine grænser mellem, om en revyviser er morsom eller forargelig (blasfemisk), hvilket begribeligvis i høj grad afhænger af, *hvad* bemærkningen eller revyvisen nærmere handler om, men naturligvis også af ens relation til afsenderen og af måden, bemærkningen serveres på.

Den tidligere omtalte Lippitt (2000) opstiller denne kategorisering af inkongruenser, der imidlertid heller ikke tager indholdet i betragtning:

1. *Logical contradictions*
2. *Factual incongruities*
 - a. Ambiguities or equivocations
 - b. Fallacies or irrelevances

- c. Disparities (or inappropriateness) with respect to subject matter, modes of operation, or conventions, including “strikingly contrasts or differences«. Or: “Collision of different mental spheres« as well as “obtrusion into one context of what belongs to another«.

Lippitt tilføjer – med rette – at Climacus (og Constantius og altså Kierkegaard) især benytter sig af type 2c-modsætninger. Indholdsmæssigt synes der især at være tale om disse:

Gentagelse i almindelig betydning	↔	Gentagelse som åndelig bevægelse
Dagligdags hændelser	↔	Filosofiske redegørelser
Den levende omtale af det unge menneske	↔	At han er opdigtet af Constantius
Direkte kommunikation	↔	Indirekte kommunikation
Æstetisk livsholdning	↔	Etisk livsholdning (ironi)
Æstetisk livsholdning	↔	Religiøs livsholdning (gentagelse)
Etisk livsholdning	↔	Religiøs livsholdning (humor)
Timelighed	↔	Evighed

Til disse Kierkegaardske indholdsmæssige modsætninger føjer jeg her *12 andre modsætningsforhold, som det kunne være væsentligt at undersøge hos større børn, unge og voksne. For de personer, der måtte vise sig at være opmærksomme på eller bevidste om disse forhold, kunne dette siges at vidne om en relativ avanceret social kognition og – for nogles vedkommende – om i hvert fald »halvstor humor«:*

1. Konkrete ulykker	↔	Skyld og åndelig lidelse
2. Objektive problemer	↔	Subjektive problemer
3. Tilfældigt indtrufne	↔	Intentionelt forårsagede hændelser
4. Hændelser forårsaget af andre	↔	Hændelser forårsaget af en selv
5. Misinformation eller ukorrekt viden	↔	Umoralsk eller »forkert« holdning/mening
6. Social negativ ironi	↔	Social positiv ironi
7. Negativ humor	↔	Positiv humor
8. (»Lille«) sjov-og-spas-humor	↔	Seriøs (»stor«) humor
9. Humoristisk bemærkning	↔	Humoristisk person
10. At en anden har ringe selvrespekt	↔	At en anden har megen selvrespekt
11. At man selv har ringe selvrespekt	↔	At man selv har megen selvrespekt
12. Udseende	↔	Virkelighed

Nr. 1-5 drejer sig mere alment om social kognition, og nogle af dem har i øvrigt været genstand for enkelte undersøgelser (Chandler et al. 2000; Wainryb & Ford 1998; Wainryb et al. 1998; Vejleskov 2003 kap. 12-13). Fx blev nr. 5 undersøgt ved at bede børn af forskellig alder om bl.a. at vurdere en fiktiv lærerindes uheldige adfærd over for en elev, idet det i én historie

om hende hed, at hun havde *fået at vide*, at det fremmede børns tegneudvikling at kritisere deres tegninger, mens det i en anden historie hed, at hun syntes, det var helt fint, *moralsk set*, at være stærkt kritisk over for børn. Selv om det altså var fiktive – og faktisk temmelig kunstfærdige – historier, var der helt fra 5-års-alderen en ikke ringe gennemsnitlig forskel på børnenes vurdering af læreren i de to slags historier.

Nr. 6-9 har direkte med humor at gøre, og vurderingen afhænger her meget af, hvor god man er til at opfatte noget udtalt eller underforstået – jf. også Sven Svebaks »sensitivitet over for meta-budskaber« i test nr. 2 i afsnit 5. Det er jo sjældent, at den talende annoncerer, at »nu er jeg ironisk« eller »nu er jeg humoristisk«! – Fornemmelsen af, at den anden er ironisk, og af, om den ironiske bemærkning er venlig eller bebrejdende, måske ligefrem maliciøs, kan derfor være præget af *usikkerhed*.

Endelig er nr. 10-12 af indirekte betydning for humor. For det første er det – når en anden giver udtryk for høj selvrespekt, selvsikkerhed eller selvværd – et spørgsmål, om det nu også er berettiget. Ifølge den klassiske overlegenhedsteori er det jo netop lattervækkende, at en anden giver sig ud for at være bedre, klogere, dygtigere osv., end han »i virkeligheden« er. Omvendt er det betænkeligt, hvis et medmenneske med urette opfatter sig selv som mindreværdig i en eller andet henseende. For det andet er det – når det gælder ens egen selvrespekt – igen et spørgsmål om *usikkerhed*. Hvad specielt nr. 12 angår, er dette at kunne skelne mellem, hvordan nogen eller noget tager sig ud, og hvordan han eller det er »i virkeligheden«, samt at kunne begribe, at der ikke altid er overensstemmelse mellem, hvordan noget tager sig ud, og hvordan det »egentligt« forholder sig, et vigtigt led i den kognitive udvikling, jf. fx Piagets konserverforsøg og Bruners »beyond the information given«, ligesom det i udviklingen af social kognition er vigtigt at nå til forståelse af, at »skindet kan bedrage«. Hvad det sidste angår, har man i de seneste 20 år – parallelt med forskningen om børns »theory of mind« – undersøgt deres begyndende evne til at skelne mellem udseende (fremtræden) og virkelighed med udgangspunkt i forsøg af J.H. Flavell m.fl. (Hansen & Markman 2005). I begge tilfælde har talrige undersøgelser vist, at resultaterne er meget følsomme med hensyn til, hvordan man formulerer sig sprogligt, og der er fortsat diskussion om, hvor tidligt en vis forståelse begynder at vise sig: efter at være fyldt 4 år eller allerede i 3-års-alderen – eller måske først senere? De seneste 15-20 års tendens til at ville vise, at børn på mange områder magter meget mere, end hvad man hidtil har tænkt, gør sig også gældende på dette område. Inddragelse af det indholdsmæssige med henblik på at præcisere, hvilke kriterier der anvendes for, om et barn forstår dette eller hint, ville her være nyttigt.

Under alle omstændigheder er det klart, at dette er noget, der fortsat udvikles hos større børn, unge og voksne, og noget der fortsat kan volde vanskeligheder, når situationen er mere kompleks. I perceptionen af andre menneskers adfærd er det fx ofte svært at fastholde, at et menneske kan begå

en uheldig, måske uetisk handling, uden derfor i almindelighed at være et slet menneske, ligesom en person kan »dumme sig« uden derfor at være ubegavet eller tåbelig i almindelighed. Selv om allerede større skolebørn begynder at opfatte andre mennesker som havende forskellige, relativt stabile træk, hvad der også kendetegner voksnes dagligdagspsykologi eller menneskekundskab, er det stadig hos voksne ofte forbundet med megen *usikkerhed* og kunne sandsynligvis fungere som et væsentligt aspekt ved vurdering af folks mere eller mindre udviklede personlige modenhed og menneskekundskab.

Hvad *usikkerhed* angår, har jeg andetsteds været inde på, at dette i psykologien alt for sjældent behandlede fænomen spiller en væsentlig rolle i social kognition (Vejleskov 2003, afsnit 13.1). Specielt synes det nyttigt at skelne mellem, hvad der kunne kaldes *personlig usikkerhed* henholdsvis *objektiv usikkerhed*, alt efter om usikkerheden opleves som beroende på en selv (»jeg tror ikke jeg kan finde ud af det«), eller om den opleves som beroende på de faktiske forhold (»der er kun 16.67% chance for at slå en sekser«).

Dette fører videre til et andet fænomen, nemlig det forhold, at »folk bærer sig undertiden tosset ad«. Allerede i den nyere humorpsykologis barndom var P. McGhee inde på at præsentere børn for forskellige former for morsomme billeder og/eller tegninger, bl.a. denne vits uden billede, men ifølge McGhee præget af inkongruens:

Dreng A: »Har du fået hund! Jeg troede ikke du kunne lide hunde!«.

Dreng B: »Det kan jeg heller ikke, men min mor købte en masse hundesæbe på udsalg, og så måtte vi jo have en hund for at få den brugt!«

Det er ikke nemt at se nogen egentlig inkongruens her, men det er et godt eksempel på, at hvad der ofte vækker morskab er, at en anden – eller en selv – bærer sig tosset ad. McGhee fandt, at først fra 7-8-års-alderen begyndte en del børn overhovedet at finde dette morsomt, og han relaterede det til udviklingen af konkret operationel tænkning. Personligt mener jeg, at det snarere er et spørgsmål om social kognition, og at det i øvrigt specielt er interessant, om børn, unge og voksne også finder det morsomt, når de selv kommer til at bære sig tosset ad – og hvordan kvaliteten af deres morskab så er – en genert latter eller et overbærende, sympatetisk smil. McGhee uddyber det nærmere (Goldstein & McGhee 1972 s. 67; Vejleskov 2000 afsnit 6.1-2) og understreger igen, at det er den konkrete operationelle måde at ræsonnere på, som gør de 7-8-årige i stand til at opfatte – og more sig over – det modsætningsfyldte i folks adfærd. Men ikke enhver modsætning er en inkongruens, og morskaben kan, som også fremhævet af Latta (1998), for så vidt lige så godt forklares ved, at man føler sig ovenpå, fordi den anden dummer sig.

7. Har humor en særlig vigtig rolle?

Afslutningsvist er det nærliggende at overveje, om (stor) humor kan siges at spille en *særlig* vigtig rolle for den sociale og moralske ansvarlighed, den menneskekundskab og den spiritualitet eller religiøsitet, der synes at være udbredt enighed om karakteriserer modne mennesker og fremmer deres livskvalitet og evne til at håndtere egne problemer m.m. De fleste humorforskere vil naturligvis uden videre svare ja, for humor er jo nu deres særlige interesse, og mange års beskæftigelse med humor skyldes »selvfølgelig«, at humor er et særdeles vigtigt fænomen. Men hvis man virkelig »har« humor, må man utvivlsomt »klappe hesten« og sige, at det jo da i hvert fald i nogen grad er kulturelt – og vel også subkulturelt – bestemt.

Med Høffdings forståelse af *humor som det modsatte af selvhøjtidelighed og som en holdning til sig selv, til andre og til livet i almindelighed, der er præget af en vis distancering, men også af et vist lyssyn og af varme og sympati*, kan man dog efter min mening med stor sikkerhed hævde, at en sådan humor vil holde en fri af enhver form for fundamentalisme, religiøs såvel som politisk. Med henvisning til de 12 modsætningspar i forrige afsnit vil denne humor således ledsage eller fremme adskillige af de både følelsesmæssige, sociale og intellektuelle kompetencer.

Stor humor harmonerer fx udmærket med autenticitet, følelsesmæssig sikkerhed, mådehold og selvbeherskelse. At man – som Allport siger det – er i stand til at træde et lille skridt tilbage og se ikke blot andre, men også sig selv udefra (selvobjektivering), kan selvfølgelig medføre en form for kynisme, men næppe når lyssynet og sympatien medtænkes.

For de primært intellektuelle kompetencers vedkommende er det umiddelbart nærliggende at forbinde denne humor med kognitiv kompleksitet, realistisk perception og åbenhed, fordomsfrihed samt evne til at perspektivere. Det harmonerer da også med Kierkegaards og Høffdings forståelse af humor, ligesom det stemmer overens med McGhees arbejde om 8-åriges begyndende forståelse af, at man selv og andre af og til kan bære sig tosset ad, jf. også omtalen af børns erkendelse af forholdet mellem udseende og virkelighed. Spørgsmålet er så, om ens erkendelse af, at et medmenneske dummer sig eller i en bestemt situation søger at give udseende af at være klogere eller bedre, end hvad der »i virkeligheden« er tilfældet, medfører, at man griner nedgørende af ham eller hende, eller om man – med stor humor – smiler overbærende, men venligt og forstående.

I fortsættelse heraf kan det, hvad de primært sociale kompetencer angår, naturligvis ikke uden videre hævdes, at personer med gode relationelle kompetencer, udvidet selvopfattelse osv. er bedre mennesker – mere kærlige, generøse og omsorgsfulde, og mere retfærdige og moralsk og socialt ansvarlige, selv om det, der nævnes i det første skema i afsnit 4, umiddelbart virker særdeles positivt. Avanceret selvindsigt og social kognition kan – som alt andet – bruges og misbruges, og hvad man udnytter sine sociale

kompetencer til, eller hvad man opfatter som socialt ansvarligt, retfærdigt osv., vil ikke alle finde sympatisk. Der var sikkert naziledere med fremragende social kognition og stor interesse for social retfærdighed 1933-44.

P. Busch-Jensen (2004) behandler i et særnummer af *Psyke & Logos* om autonomi på mere almen vis den p.t.

»dominerende nyliberal(e) retorik om autonomi, selvrealisering, fleksibilitet og tilpasningsparathed, der ikke alene muliggør nye former for selvdisciplinering og kontrol, men også en svækket ... sans for frihed, ansvarlighed og fællesskab. Forbindelserne knyttes gennem tre forbundne figurer i den fremherskende liberale individualiserings-diskurs, nemlig 1) Tendensen til at idealisere frihed som en slags frakoblet tilstand af nydelse og ansvarsfravær uden sociale forpligtelser ... 2) Portrættering af frihed som individuel ressource i et grundlæggende oppositionelt forhold til sociale koordinationer og samspil. ... 3) En ledsagende beskrivelse af frihed som et politisk set allerede identificeret og sikret og derfor givet og påtvunget identifikationsobjekt i det vestlige liberaldemokratiske subjekts identitetsarbejde« (p. 445).

I fortsættelse heraf giver Nadja Prætorius (2004) eksempler på, hvorledes tidens krav og ledelsesformer på mange arbejdspladser (her flest eksempler fra offentlige) på forskellig vis fører til stress og krisetilstand hos mange medarbejdere. Kravene er en række internationalt accepterede kompetencer som social kompetence, læringskompetence, selvledelseskompetence, kreativ kompetence, kommunikationskompetence, demokratisk kompetence, kulturel og interkulturel kompetence samt sundhedskompetence, og ledelsesformerne – som fx »coaching« – i moderne management satser direkte på selvudvikling og udvikling af sådanne kompetencer. Kompetencerne genfindes i det store og hele i opstillingerne over træk ved den modne personlighed mv. i afsnit 4 – der mangler næsten kun »humorkompetence« – hvor de imidlertid forudsættes langsomt at være modnet eller have udviklet sig »naturligt« som resultat af ens livserfaringer, specielt som de høstes via samspil med andre mennesker. Ingen har formentlig nogensinde i fuldt alvor forestillet sig, at sådanne »kompetencer« – der i sig selv er udmærkede – skulle kunne fremelskes hos stort set alle mennesker ved at stille krav derom og ved at iværksætte en effektiv »coaching«, der stundom kan forekomme at være en uskøn blanding af ledelse, undervisning og terapi.

Mennesker, der (ad anden vej!) har tilegnet sig en vis personlig modenhed inkl. »stor humor«, vil formentlig gennemskue den manglende overensstemmelse mellem udseende og virkelighed og i bedste fald finde sig et andet arbejdssted, i værste fald undgå stress ved med en vis distancering, mild overbærenhed og venlig forståelse at »se det hele sådan lidt fra oven« og hvile i sig selv. Om denne evne til hverken at tage egne eller andres stræben og besværligheder for højtideligt (men nok alvorligt) så også er af *særlig*

stor betydning i forhold til andre modne personlighedstræk, kan fremtidig forskning måske afklare.

Appendiks

Oversigt over de 24 karakterstyrker eller dyder i Peterson & Seligman (2004)⁹

1. Vedrørende *mod*:

Tapperhed
 Udholdenhed – Ihærdighed; flid
 Integritet – Autenticitet; ærlighed
 Vitalitet – Veloplagthed; entusiasme; styrke; energi

2. Vedrørende *mådehold* og/eller *selvbeherskelse*:

Evne til at tilgive og barmhjertighed
 Ydmyghed og beskedenhed
 Forsigtighed¹⁰
 Selvregulering – Selvkontrol

3. Vedrørende *humanitet*:

Kærlighed
 Venlighed – Generøsitet; omsorgsfuldhed; bekymring; medlidenhed; altruisme;
 rarhed¹¹
 Social intelligens – Emotionel intelligens; personlig intelligens

4. Vedrørende *retfærdighed*:

Samfundssind – Social ansvarlighed; loyalitet; samarbejdsevne
 Fairness
 Lederevne

5. Vedrørende *transcendens*:

Værdsættelse af det skønne og af dygtighed/fortrinlighed – Respekt eller ærefrygt; evne til at undre sig; evne til at føle sig opløftet
 Taknemmelighed
 Håb – Optimisme; fremtidsinteresse; fremtidsorientering
 Humor – Legeindstilling
 Spiritualitet – Religiositet; tro (faith); målrettedhed

6. Vedrørende *klogskab* og *viden*:

Kreativitet – Originalitet; opfindsomhed
 Nysgerrighed – Interesse; nyhedssøgende; åbenhed over for oplevelser/indtryk
 Fordomsfrihed – Vurderingsevne; kritisk tænkning
 Lærevillighed
 Evne til at se flere perspektiver – Visdom

9 I bogen behandles de seks hovedgrupper i denne rækkefølge: 6 – 1 – 3 – 4 – 2 – 5.

10 Oversættelse af »prudence«, der også betyder forudseenhed, evt. sparsommelighed.

11 »Nurturance« → omsorgsfuldhed; »care« → bekymring; »niceness« → rarhed.

REFERENCER

- ABEL, MILLICENT (2002): Humor, stress, and coping strategies. In: *Humor. International Journal of Humor Research*. Vol. 15, No. 4, p. 365-382.
- ALLPORT, G.W. (1961): *Pattern and Growth of Personality*. New York, Holt, Rinehart & Winston.
- BEATTIE, J. (1776): On Laughter and Ludicrous Composition. I: *Essays*, Edinburgh.
- BERGSON, HENRY (1900): *Laughter. An Essay on the Meaning of Comic*. New York, MacMillan, 1911. Dansk oversættelse: »Latteren. Et essay om komikkens væsen«. Politisk Revy 1993. Oprindeligt på fransk: »Le Rire«, 1900.
- BIPPUS, AMY M. (2000): Making sense of humor in young romantic relationships. ... In: *Humor. International Journal of Humor Research*. Vol. 13, No. 4, p. 395-418.
- BLEGVAD, M. (1981): Harald Høffding. I: *Dansk biografisk leksikon VII*. Gyldendal.
- BUKDAHL, J. (1974): *Tordenvejret og gentagelsen*. Gyldendal.
- BUSCH-JENSEN, P. (2004): Det (måske knapt så) frie autonome subjekt? I: *Psyke & Logos*. Nr. 2. Særnummeret "Dømt til autonomi".
- CANN, A. & L.G. CALHOUN (2001): Perceived personality associations with differences in sense of humor. ... In: *Humor. International Journal of Humor Research*. Vol. 14, No. 2, p. 117-130.
- CHANDLER, M.J. ET AL. (2000): Beliefs about Truth and Beliefs about Rightness. In: *Child Development*. Vol. 71, p. 91-97.
- DARWIN, C. (1872): *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London.
- FRANKL, V. E. (1980): *Det overhørte råb om mening*. Gyldendal. (Opr. på engelsk i 1978).
- FRANKL, V. E. (2000): *Psykologi og eksistens*. Gyldendal. (opr. kom 1. del i 1947, 2. del i 1959).
- FREUD, S. (1905): *Vitsen og dens forhold til det ubevidste*. Det lille forlag.
- FREUD, S. (1927): Humour. In: *Int. Journ. Psychoanal.* Vol 4. (Oprtrykt i ovenstående danske udgave af »Vitsen ...«).
- FÜHR, M. (2001): Some aspects of form and function of humor in adolescence. In: *Humor. International Journal of Humor Research*. Vol. 14, No. 1, p. 25-36.
- FÜHR, M. (2002): Coping humor in early adolescence. In: *Humor. International Journal of Humor Research*. Vol. 15, No. 3 p. 283-304.
- FÜHR, M. (2005): Afhandling under udarbejdelse.
- GOLDSTEIN, J.H. & P. MCGHEE, eds. (1972): *The Psychology of Humor*. New York, Academic Press.
- HANSEN, F. THORBJØRN (2002): *Det filosofiske liv*. Gyldendal.
- HANSEN, MIKKEL B. & ELLEN MARKMAN (2005): Appearance questions can be misleading: A discourse-based account of the appearance-reality problem. In: *Cognitive Psychology*. Vol. 50 p. 233-263.
- HOBBS, THS. (1651): *Human Nature*. London.
- HØFFDING, H. (1910): Gentagelsen og følelseslivet. I: *Mindesmærker af Danmarks Nationallitteratur III*. Red. af Vilh. Andersen.
- HØFFDING, H. (1916): *Den store humor*. Gyldendal. (Oprtrykt 1967 i Gyldendals Uglebøger).
- KIERKEGAARD, S. (1843): *Gjentagelsen*. København.
- KIERKEGAARD, S. (1845): *Stadier på Livets Vei*. København.
- KIERKEGAARD, S. (1846): *Afsluttende Uvidenskabeligt Efterskrift ...* København
- KIRSH, GILLIAN A. & N.A. KUIPER (2003): Positive and negative aspects of sense of humor. ... In: *Humor. International Journal of Humor Research*. Vol. 16, No. 1, p. 33-62.

- KUIPER, N. et al. (2004): Humor is not always the best medicine. ... In: *Humor. International Journal of Humor research*. Vol. 17, No. 1-2, p. 135-168.
- LATTA, R.L. (1998): *The Basic Humor Process*. New York, Mouton de Gruyter.
- LIPPITT, J. (2000): *Humour and Irony in Kierkegaard's Thought*. London, MacMillan Press.
- MØLLER, P.M. (ca. 1825): *Affektation*. I »Efterladte Skrifter«, 1839-43. Optaget i »Strøtanker« ved Peter Thielst.
- PETERSON, C. & M.E.P. SELIGMAN, eds. (2004): *Character Strengths and Virtues. A Handbook of Classification*. Oxford University Press.
- PLATON (ca. 400 f.Kr.): *Philebus*. På dansk i »Platons skrifter« v. Carsten Høeg & Hans Ræder, C.A. Reitzels Forlag 1992.
- PRÆTORIUS, NADJA U. (2004): Livet som undtagelsestilstand. ... I: *Psyke & Logos*. Nr. 2. Særnummeret »Dømt til autonomi«.
- RUCH, W. (1998): *The Sense of Humor*. New York, Mouton de Gruyter.
- RUCH, W. (2004): Humor (Playfulness). In: *Character Strengths and Virtues. A Handbook of Classification*. Eds: C. Peterson & M.E.P. Seligman. Oxford University Press.
- SAROGLOU, VASSILIS (2002): Religion and Sense of Humor. An a priori incompatibility? Theoretical considerations from a psychological perspective. In: *Humor. International Journal of Humor Research*. Vol. 15, No. 2, p. 191-214.
- SAROGLOU, VASSILIS & LYDWINE ANCIAUX (2004): Liking sick humor: Coping styles and religion as predictors. In: *Humor. International Journal of Humor Research*. Vol. 17, No. 3, p. 257-278.
- SHAND, ALEX. (1914): *The Foundations of Character*. London. (2. ed.: 1920).
- TALBOT, LAURA A. & D. B. LUMDEN (2000): On the association between humor and burnout. In: *Humor. International Journal of Humor Research*. Vol. 13, No. 4, p. 419-428.
- VEJLESKOV, H. (1956): *Søren Kierkegaards »Gjentagelsen«*. Specialeopgave i fagområdet Litteratur, Frederiksberg Seminarium. Upubl.
- VEJLESKOV, H. (2000): *Latter, morskab og humor*. Akademisk Forlag.
- VEJLESKOV, H. (2001): A distinction between »small humor« and »great humor« ... In: *Humor. International Journal of Humor Research*. Vol. 14, No. 4, p. 323-338.
- VEJLESKOV, H. (2003): *Børns forståelse af menneskelige og sociale forhold. Introduktion til social kognition*. København, Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag.
- VEJLESKOV, H. (2005): Kierkegaard's conception of humor and »ordinary« humor. Manuskript indsendt til *Humor. International Journal of Humor Research*. Foredrag ved konference på Youngstown State University, Ohio, juni 2005.
- VEJLESKOV, H. (2006): *Gentagelse og »Gjentagelsen«* samt *Psykologi og menneskekundskab*. To afsnit i en essaysamling under udarbejdelse.
- WAINRYB, C. & S. FORD (1998): Young children's evaluation of facts ... In: *Merrill Palmer Quarterly*. Vol.44.
- WAINRYB, C. et al. (1998): Tolerance and intolerance. In: *Child Development*. Vol. 69, p. 1541-55.